

TEKST JOB VAN SCHAIK | FOTO SIESE VEENSTRA

“HET VERHAAL VAN MATTEÛS IS TE GOED, TE GEDETAILLEERD, OM NIET VOOR EEN DEEL WAAR TE ZIJN

Het fresco Aanbedding van de Wijzen (uit circa 1305) van Giotto di Bondone, met de ster afgebeeld als een komeet.

DE STER VAN BETHLEHEM

Was de ster van Bethlehem, die volgens het Bijbelverhaal tweeduizend jaar geleden de geboorte van Jezus aankondigde, een bijzonder hemelverschijnsel? Of is het een verzinsel? Twee Groningse hoogleraren buigen zich over de kwestie.

Zelfs de meest verstokte ongelovigen kennen het verhaal van de drie wijzen uit het oosten. Geleid door een ster aan de hemel reizen ze naar Bethlehem waar ze neervallen voor het kindeke Jezus en deze pasgeboren 'koning der joden' overladen met kostbare geschenken. Het is een van de twee geboorteverhalen over Jezus uit de Bijbel, opgetekend in *Matteüs 2*. In het andere verhaal – dat in het *Lucas-evangelie* staat – zijn het niet wijzen uit het oosten, maar herders uit Judea die, op aanwijzingen van een engel (van een ster is geen sprake), het kindeke Jezus opzoeken en lofprezen.

Dat Jezus ruim tweeduizend jaar geleden daadwerkelijk werd geboren, dertig jaar later predikend door Judea trok en uiteindelijk door de Romeinen werd gekruisigd,

betwist tegenwoordig geen historicus meer. Maar de standaardvisie op de twee geboorteverhalen is dat ze zijn verzonnen.

Het verhaal over de ster grijpt immers terug op passages in de Bijbelboeken *Jesaja*, *Micha* en *Numeri*, is de redenering, „Klopt helemaal“, zegt Geurt Henk van Kooten, hoogleraar Nieuw Testament en Vroeg Christendom aan de Rijksuniversiteit Groningen. „Het Oude Testament is een inspiratiebron geweest voor Matteüs. Maar zijn er niet ook elementen in het verhaal die wijzen naar andere, buitenbijbelse bronnen? Ik denk van wel.“

De traditionele theologische verklaringen blijven te veel 'binnen de band van het boek' (binnen de Bijbel) meent Van Kooten. „Je moet ook kijken naar de cultureel-historische context waarin Matteüs zijn biografie

van Jezus schreef.“ Dat is allerminst gebruikelijk, merkte Van Kooten. „Religie besteden in zijn culturele context – de antieke wereld – is typisch iets voor onze faculteit.“

Vanuit het 'Groningse' perspectief is de vraag naar hoe de wereld van Matteüs eruit zag relevant. „Hij schreef zijn evangelie – antieke biografie is overigens een betere benaming – waarschijnlijk in de jaren tachtig of negentig in Antiochië, voor de Joodse gemeenschap daar. Antiochië was destijds de hoofdstad van de Romeinse provincie Syrië en met 250.000 inwoners een van de grootste steden in het oostelijk Middellandse Zeegebied.“

In de eerste eeuw was Antiochië een stad waarin de Griekstalige Joodse gemeenschap was ingebed in een Grieks-Romeinse wereld, terwijl op de achtergrond ook de Parthen, die op dat moment in Babylon aan de macht waren, erol speelden. „Als Jood in Antiochië werd Matteüs voortdurend herinnerd aan het Griekse perspectief en zag hij daarnaast de hele dag Romeinen op paarden rondrijden. In die culturele context las Matteüs op de sabbat zijn *Jesaja*.“

Wat betekent dat voor Matteüs' verhaal over de ster? Daarop heeft Van Kooten samen met Peter Barthel, hoogleraar astrofysica aan de RUG, een mogelijk antwoord geformuleerd. „Astronomen zijn door de eeuwen heen met zoveel verklaringen gekomen voor die ster, dat ze zich een beetje belachelijk hebben gemaakt“, wil Barthel eerst gezegd hebben. „Elk jaar is er wel weer een nieuwe theorie.“

De ster als komeet, supernova, vuurball of meteorregen – de Groningse sterrenkundige ziet er niks in en hij was lange tijd sceptisch over de pogingen van zijn vakgenoten. „Tot ik kennismaatte met de theorie van Michael Molnar“, zegt Barthel. „Toen raakte ik gefascineerd omdat hij, volgens mij als eerste, zinnige uitspraken doet over de ster van Bethlehem.“

De theorie van Molnar komt op het volgende neer: Matteüs' ster verwijst naar een bijzondere samenstand van planeten op 17 april in het jaar 6 voor Christus. Jupiter, die in de oudheid gold als de 'koningsplaneet', werd korte tijd door de maan bedekt, terwijl de andere zichtbare planeten en de zon zich vlakbij bevonden. En al die hemellichamen stonden ook nog eens in het sterrenbeeld Ariës (Ram). „Een fenomeen dat eens in de 700 tot 800 jaar voorkomt“, zegt Barthel.

Voor astrologen in Babylon, de grondleggers van de moderne astronomie, zou

dat hemelverschijnsel – dat overigens slechts ten dele zichtbaar is geweest en vooral een theoretisch fenomeen was, gebaseerd op astronomische berekeningen – een reden kunnen zijn geweest om op zoek te gaan naar een pasgeboren koningskind. „Met deze theorie kun je, vanuit astronomisch perspectief, in elk geval allerlei details in Matteüs' verhaal verklaren“, meent Barthel. „Het verhaal van Matteüs is te goed, te gedetailleerd, om niet voor een deel waar te zijn.“

Zo vertelt Matteüs bijvoorbeeld dat de wijzen (tegenwoordig vaak vertaald als 'magiërs') uit het oosten naar het westen vertrokken, terwijl ze 'zijn ster gezien hebben in het oosten'. Dat klinkt niet erg logisch. Molnars verklaring: het sterrenbeeld Ariës kwam in het oosten op en werd in de tweede eeuw door de Griekse astrolog Ptolemaeus geassocieerd met Judea. De Griekse astrologie was in Babylon heel invloedrijk en wellicht werd de associatie eerder ook al gemaakt en trokken de magiërs daarom naar Judea.

Een ander bijzonder detail in Matteüs' geboorteverhaal is 'dat de ster die zij in het oosten hebben gezien hun is vooruitgegaan totdat hij komt en blijft staan boven de plek waar het jongetje is', ofwel Bethlehem. „Jupiter maakt, gezien vanaf de aarde, soms een retrograde beweging, waarbij de planeet een periode de andere kant op gaat, stilstaat, en vervolgens zijn gewone baan herneemt“, zegt Barthel. „Dat gebeurde na die 17de april in het jaar 6 voor Christus ook. Op 19 december van dat jaar stond Jupiter een week stil, nog altijd in Ariës.“

Het is dit soort details dat Barthel en Van Kooten ertoe bracht om in oktober een internationaal congres te houden rond Molnars theorie over de ster. Er kwamen zo'n 25 astronomen, godsdienstwetenschappers en historici voor naar Groningen.

En van de discussiepunten op het congres was of het geloofwaardig is dat Matteüs een Babylonische expeditie in Jeruzalem laat langgaan bij koning Herodes. De Joodse vazalkoning stond immers onder Romeins gezag en de Parthen hadden net een bloedige oorlog met de Romeinen uitgevochten. Van Kooten: „Ik heb de relatie tussen de Romeinen en de Parthen nader bestudeerd en wat blijkt? In zo voor Christus was een vredesproces gestart, dat in 1 na Christus leidde tot een verdrag.“

Het is dus goed voorstelbaar dat een Babylonische expeditie in 6 voor Christus

Sterrenkundige prof.dr. Peter Barthel (links) en nieuwtestamenticus prof.dr. Geurt Henk van Kooten.

naar Judea afreisde, zegt Van Kooten. Barthel: „Misschien was het wel een politieke misstap met het vredesproces als hoofdmotief en reisden de astrologen mee in het gevolg. Je moet niet vergeten dat astrologie destijds een factor van belang was, met politieke betekenis. Beleid werd mede bepaald op basis van astrologische inzichten.“

Zo zijn Barthel en Van Kooten steeds meer details op het spoor gekomen die volgens hen Molnars theorie in grote lijnen bevestigen. Maar er zijn ook problemen op tafel gekomen. Zo is de associatie van Ariës met Judea, een cruciaal onderdeel, discutabel. „Ariës wordt in de oudheid ook in verband gebracht met Perzië, Syrië, Egypte en Libië“, zegt Van Kooten. „Ptolemaeus is de enige die het expliciet heeft over Judea en nog een eeuw later ook. De vraag is: kun je daarnaar verwijzen? Ja, want wat wij willen weten is: zijn er astrologische modellen waar zo gereedeneerd wordt? Ja dus.“

En van de inspiratiebronnen van Matteüs is wellicht een expeditie van magiërs geweest die in het jaar 66 naar Rome reisde. „Misschien heeft Matteüs die expeditie gezien toen ze Antiochië passeerde“, zegt Van Kooten. „Die magiërs gingen overigens niet om astrologische redenen op pad maar om het koningschap te ontvangen van Nero.“ Barthel: „Er zijn geen bronnen die melden dat magiërs op basis van hemelverschijnselen een expeditie ondernamen. Dat is het zwakste punt van onze theorie.“

Van Kooten en Barthel bepleiten overigens niet om Matteüs' verhaal als de historische waarheid te zien. „Het zou onzin zijn om op basis van de astronomische feiten te zeggen: Jezus is geboren op 17 april in het jaar 6 voor Christus“, zegt Barthel. Van Kooten: „De vraag is: zijn er, naast de verwijzingen naar het Oude Testament, ook elementen die naar buitenbijbelse bronnen leiden? Mijn antwoord luidt: ja, het verhaal is complexer, meer gelagd.“

Natuurlijk spelen er ook andere motieven een rol, zegt Van Kooten. „Matteüs zet in zijn biografie van Jezus drie koningschap-ten tegenover elkaar: het Parthische, het Romeinse en het koningschap van Christus, dat als alternatief wordt gepresenteerd. Christus is de koning van de Bergrede, van de naastenliefde. Hierin wordt de eigen religieuze agenda van Matteüs zichtbaar.“

Barthel en Van Kooten menen dat ze, dankzij Molnar, mondelinge overleveringen op het spoor zijn die terugreiken naar de tijd van Jezus. „Ik zeg niet dat die historische stand van zaken beschrijven, maar ook niet dat Matteüs ze verzon“, zegt Van Kooten. „Dat doen we ook niet bij de antieke biografieën van Tacitus, Suetonius en Dio Cassius van de Romeinse keizers. Ik laat het graag in het schemertussen van de historische Jezus en Matteüs. Dat vind ik eerlijker.“

Waarom steken beide hoogleraren eigenlijk zoveel energie in een detail als de ster van Bethlehem, als er alleen met de nodige voorbehouden en aannames een verbinding met buitenbijbelse gegevens is te leggen? Van Kooten: „Dat is historisch onderzoek. Zijn er modellen denkbaar waarin dit verhaal past? Ja dus.“ Barthel: „Omdat ik het fascinerend vind en ik elk jaar weer vragen krijg over die ster.“

Beide hoogleraren hebben in hun vakgebied en in de media het nodige losgemaakt met hun theorie en meer. Daarbij worden ze soms in de orthodox-christelijke hoek gedrukt, waar de Bijbelverhalen als de historische waarheid worden beschouwd. Die associatie is onzinnig, zeggen Van Kooten en Barthel. Van Kooten: „Wellicht liggen er enige feiten ten grondslag aan het verhaal van Matteüs over de ster. Dat is eigenlijk alles wat we willen betogen.“